Віхи українського парламентаризму — у цифрах і фактах

Своя правда, і сила, і воля

■ АРХІТЕКТОРИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

1990 рік
Ескіз олівцем

30 березня відбулися вибори до Верховної Ради УРСР дванадцятого скликання, на яких радянська компартійна номенклатура перемогла майже в усіх областях, окрім Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської. Склад парламенту оновився на 90%. Водночас 85% народних обранців були членами КПРС.

У день виборів старий склад президії Верховної Ради у відповідь на акції місцевих рад, де перемогли представники «Демократичного блоку», ухвалив указ про позбавлення місцевих рад права керівництва місцевими ЗМІ, управліннями внутрішніх справ. А групі депутатів-комуністів було доручено відстоювати «принципи незмінності державної символіки».

15 травня Верховна Рада УРСР дванадцятого скликання вперше почала працювати як парламент — на постійній основі. Перша сесія тривала понад два місяці, а не два-три дні, як раніше. У парламенті сформувалися два депутатські блоки — так звана група 239, яка офіційно називалась «За суверенну Радянську Україну» і мала більшість голосів у Верховній Раді, а також опозиційний «Демократичний блок» — Народна Рада. Роботу парламенту вперше почали транслювати у прямому ефірі по радіо й телебаченні. Опозиція отримала керівництво парламентськими комітетами з економічної реформи, зовнішніх справ, прав людини, культури й духовного відродження, чорнобильський, науки та освіти.

15 травня Верховна Рада нового скликання вперше почала працювати як парламент, тобто на постійній основі. 4 червня Головою Верховної Ради обрано Володимира Івашка. Під час виборів керівництва парламенту опозиція не змогла отримати посаду першого заступника глави парламенту, на яку претендував академік Ігор Юхновський. Депутат Яків Зайко оприлюднив заяву, в якій уперше було сказано про перехід «Демократичного блоку» до конструктивної парламентської опозиції, вироблення власних рішень та альтернативних законопроектів.

У червні В. Івашко вирішив переїхати до Москви —Михайло Горбачов запропонував йому посаду свого заступника у ЦК КПРС. XXVIII з'їзд КПУ задовольнив прохання В. Івашка про звільнення його з посади першого секретаря ЦК, і на цю посаду було обрано Станіслава Гуренка.

28 червня Верховна Рада розпочала розгляд питання про державний суверенітет України. Цьому передувало ухвалення відповідної Декларації Росією та прийняття парламентом Литви акта «Про відновлення незалежності Литовської держави».

5 липня лідер Народного руху В'ячеслав Чорновіл виголосив заяву з такими пропозиціями: негайно відкликати всіх депутатів — делегатів з'їзду КПРС —для участі в роботі Верховної Ради. А якщо цю вимогу буде проігноровано — порушити перед українським парламентом і народом питання про зміну керівництва Верховної Ради. За відкликання депутатів — делегатів компартійного з'їзду висловилися понад 300 депутатів, зокрема й 200 комуністів.

22 травня 1990 р. Голова Народного руху України В'ячеслав Чорновіл перед мікрофоном у сесійній залі парламенту.

11 липня заступник Голови Верховної Ради Іван Плющ зачитав заяву про відставку В. Івашка з посади Голови Верховної Ради від 9 липня 1990 р. Представники «Демократичного блоку» створили в парламенті парламентську меншість Народна Рада, котру очолив народний депутат Ігор Юхновський.

16 липня (355 — «за») український парламент затвердив остаточний текст Декларації про державний суверенітет України. Цей документ проголосив державний суверенітет України як «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах». Відтепер від імені народу України могла виступати тільки Верховна Рада. Територія УРСР в існуючих кордонах оголошувалася недоторканною. Декларувалися також самостійне формування державного бюджету; запровадження власної грошової одиниці; право на власні Збройні Сили, внутрішні війська та органи державної безпеки. Україна зобов'язалася дотримуватися трьох неядерних принципів: не ввозити, не виробляти й не передавати ядерну зброю.

18 липня Головою Верховної Ради УРСР було обрано Леоніда Кравчука, який із червня 1990 року працював другим секретарем ЦК КПУ. За нього проголосували 239 депутатів. Відтоді компартійно-радянську більшість у Верховній Раді стали називати «група 239».

Парламент розпочав приймати закони у розвиток Декларації про державний суверенітет. **30 липня** прийнято постанову Верховної Ради «Про проходження строкової військової служби громадянами УРСР», згідно з якою усі солдати Радянської Армії, призвані до війська з республіки, мали повернутися служити в Україну, **3 серпня** — Закон «Про економічну самостійність УРСР».

Проте рішення та закони, які мали наповнити декларацію конкретним реальним змістом, ухвалювалися не так легко і швидко. Після ухвалення Декларації про державний суверенітет у парламенті виникло протистояння між прокомуністичною більшістю та опозицією. Депутати від КПУ блокували ухвалення прогресивних законодавчих актів і виступали проти нової символіки держави.

1 жовтня розпочала роботу друга сесія Верховної Ради УРСР. На знак протесту проти антидержавних дій консервативних сил українські студенти розбили на центральному майдані Києва наметове містечко й оголосили голодовку — так звана революція на граніті. Студенти висунули низку політичних вимог, які підтримали шахтарі, інтелігенція та безліч рядових громадян з усієї України.

17 жовтня під стінами Верховної Ради відбувся багатотисячний мітинг. Люди скандували «Геть Масола й Кравчука!». Під тиском протестної акції Верховна Рада прийняла компромісне рішення: 1) провести на початку 1991 р. референдум про довіру нинішньому складу парламенту, й у разі недовіри організувати до кінця року нові вибори на багатопартійній основі; 2) забезпечити проходження громадянами України строкової служби в інших республіках і державах тільки за добровільної згоди юнаків; 3) створити комісію Верховної Ради для розгляду питання про націоналізацію майна КПРС і ВЛКСМ; 4) до затвердження нової Конституції України ухвалення Союзного договору вважати передчасним; 5) відправити у відставку голову Ради Міністрів УРСР Віталія Масола; 6) до 30 листопада 1990 р. привести чинну Конституцію УРСР у відповідність до положень Декларації про державний суверенітет України. Однак із цього переліку до кінця року було виконано тільки один пункт — щодо відставки В. Масола.

Жовтень 1990 р. Голодовка студентів на площі Жовтневої революції у Києві.

24 жовтня затверджено склад Конституційної комісії Верховної Ради УРСР із розробки нового Основного Закону, яку очолив глава парламенту Леонід Кравчук і до складу якої увійшло 59 народних депутатів та фахівців у галузі економіки та права. Комісії доручалося підготувати окремі розділи проекту нової Конституції. Президія Верховної Ради мала внести на розгляд сесії у грудні Концепцію нової Конституції УРСР. Проте одразу постали великі труднощі. Адже Конституція УРСР 1978 р. не була Конституцією суверенної держави, а Україна була суб'єктом федерації і керувалася законами

25 жовтня Верховна Рада скасувала шосту статтю Конституції УРСР про керівну роль Компартії.

1 листопада прийнято за основу Концепцію та Програму переходу Української РСР до регульованої ринкової економіки.

14 листопада Головою Ради Міністрів УРСР обрано Вітольда Фокіна.

19 листопада у Києві було підписано Договір між Україною та Росією. У Верховній Раді УРСР виступив Голова Верховної Ради РРФСР Борис Єльцин. У своєму виступі Б. Єльцин заявив: відносини між Україною та Росією можуть розвиватися тільки на принципі рівності, відносини між Україною та Росією мають бути взаємовідносинами суверенних держав, добросусідськими відносинами, які треба будувати на принципах невтручання у внутрішні справи один одного. У взаємовідносинах між двома країнами, як і з іншими республіками, не повинно бути місця силі, шантажу, тиску.

7 грудня прийнято Закон УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів УРСР та місцеве самоврядування». **18 грудня** — Земельний кодекс УРСР, **20 грудня** — Закон «Про міліцію», постанову про визнання вихідними днями найбільших християнських свят — Різдва, Великодня та Трійці.

1991 рік
Свобода із зав'язаними руками

1 січня вийшов у світ перший номер газети Верховної Ради УРСР «Голос України».

28 січня президія Верховної Ради УРСР схвалила постанову «Про організацію та заходи щодо забезпечення проведення на території Української РСР всесоюзного референдуму 17 березня 1991 року». Відповідно до Постанови Верховної Ради СРСР на цей референдум без погодження із союзними республіками було винесено лише одне питання: «Чи вважаєте ви необхідним збереження СРСР як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій повною мірою гарантуватимуться права та свободи людини будь-якої національності?». На це запитання слід було відповісти «так» чи «ні».

1 лютого розпочала роботу третя сесія Верховної Ради УРСР XII (першого) скликання. Депутати прийняли постанову Верховної Ради УРСР «Про передачу підприємств і організацій металургійної та вугільної промисловості СРСР, що розташовані на території УРСР, у власність республіки».

8 лютого сесія Верховної Ради схвалила пакет законів про підприємства та підприємництво, якими було узаконено різноманітність форм власності, в тому числі й приватну власність. **12 лютого** — закон про відновлення Кримської автономії у складі Української РСР. У місячний строк мало бути обрано таємним голосуванням відповідну кількість народних депутатів Кримської АРСР до Верховної Ради Криму, в тому числі й від організації національно-культурних товариств та інших громадських об'єднань депортованих народів Криму.

28 березня 1991 р. Черги до Центрального гастроному на Хрещатику.

13 лютого народні депутати запропонували провести у день всесоюзного референдуму — 17 березня 1991 р. — паралельний республіканський український референдум із власним варіантом запитання.

У парламенті обговорювали декілька варіантів такого референдуму. Проект президії Верховної Ради УРСР пропонував включити до бюлетеня для таємного голосування два запитання: «Чи вважаєте ви необхідним збереження СРСР, як оновленої федерації рівноправних республік, у якій повною мірою гарантуватимуться права та свободи людини будь-якої національності» та «Чи вважаєте ви необхідним, щоб Союз Радянських Соціалістичних Республік став Союзом Радянських Суверенних Держав, у яких кожний народ буде сам вирішувати свою долю». Проект Комісії Верховної Ради у питаннях законодавства та законності пропонував таке запитання: «Чи вважаєте необхідним, щоб Союз Радянських Соціалістичних Республік став Союзом Радянських Суверенних Держав або Суверенних Республік?». Депутати від опозиції — «Чи вважаєте за необхідне перетворити

16 березня 1991 р. Мітинг у Києві проти референдуму за збереження СРСР.

СРСР у співдружність суверенних держав, у якій права людини будуть цілком гарантовані спільними зобов'язаннями держав співдружності?» (Василь Червоній), «Чи вважаєте ви, що СРСР повинен перетворитися у співдружність суверенних держав, які взаємно визнають прийняті ними декларації про державний суверенітет, діють за принципом взаємного співробітництва, гарантують реалізацію прав і свобод кожної людини, всіх націй, етнічних та неетнічних груп?» (Михайло Косів). Парламентська комуністична більшість наполягала на проведенні лише одного, всесоюзного референдуму. І зрештою, лунала ще одна пропозиція — референдум взагалі не проводити. Гостра дискусія розгорнулася довкола ознаки державності майбутнього союзу суверенних республік-держав. Чи може бути державою союз держав, держава в державі й держава над державами?

27 лютого Верховна Рада УРСР схвалила постанову «Про проведення референдуму в Українській РСР 17 березня 1991 року», якою вирішила провести водночас із загальносоюзним референдумом опитування населення України для виявлення думки громадян щодо змісту майбутнього Союзу. До бюлетеня вирішено включити таке питання: «Чи згодні ви з тим, що Україна має бути в складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?» з варіантами відповідей «так» або «ні».

Тим часом у країні загострювалася соціально-економічна ситуація. У шахтарських регіонах Донбасу розпочалася хвиля страйків із вимогами підвищити заробітну плату в 2—2,5 разу, поліпшити соціальний захист.

28 лютого Верховна Рада ухвалила постанову «Про становище в шахтарських регіонах республіки», закликавши шахтарів виявити розуміння складних обставин, в яких перебуває економіки республіки, проявити громадянську зрілість і утриматися в цей час від страйків.

17 березня в Україні відбулися всесоюзний референдум та республіканське опитування населення. У голосуванні взяли участь 31 млн. 514 тис. громадян (83,52%). За збереження СРСР як оновленої федерації рівноправних суверенних республік висловилися 70,16 %, негативно відповіли на це запитання 27,99 % громадян. В опитуванні населення УРСР взяли участь 83,48% осіб, включених до списків для голосування. Переважна їх більшість (980,17%) висловила згоду з тим, що Україна має бути у складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет. Відповіли «ні» 17,97 % чоловік.

18 березня президія Верховної Ради УРСР створила комісію Верховної Ради з питань Союзного договору і затвердила її склад. 21 березня парламент утворив робочу групу для підготовки власного варіанта Союзного договору пропорційно до представництва у сесійній залі: одна третина — опозиція, дві третини — більшість. М. Шульга, Олександр Коцюба — від більшості, Ігор Юхновський — від опозиції.

Підводні камені

22 березня під стінами парламенту та всередині знову вирували пристрасті. Представники страйкуючих шахтарських колективів увечері й навіть вночі вели діалог з урядом, шукаючи разом із ним виходу з кризової ситуації. Розмову вирішено було продовжити у Верховній Раді. Серед вимог шахтарів, які з парламентської трибуни озвучив голова територіального комітету профспілок Червонограда Сергій Бесага, —були не лише економічні (індексація зарплат і пенсій, скасування штрафних санкцій за непостачання вугілля тощо), а й політичні. Це, зокрема, подальший розвиток державного суверенітету республіки, прийняття нових законів, які вивели б економіку України з-під диктату центру, передання всіх промислових підприємств союзного підпорядкування на теренах України у власність українського народу, прийняття Конституції демократичної України на принципах Декларації про державний суверенітет.

Для опрацювання проекту Союзного договору в роботі парламенту було оголошено перерву до 16 квітня. Голова Верховної Ради УРСР Леонід Кравчук розповсюдив серед народних депутатів свої зауваження та пропозиції до проекту Союзного договору. Він, зокрема, виступав проти поняття «оновлена федерація», висловлюючись за Союз суверенних держав європейського взірця. Однак піти на утворення такої державної структури — тільки маючи власну Конституцію.

4 квітня парламентська опозиція — Народна Рада —оприлюднила заяву «Утверджувати державний суверенітет», у якій звинуватила союзне керівництво та комуністичну партійну верхівку в намаганні будь-якою ціною втримати панівні позиції та зберегти унітарну централізовану державу СРСР, перекладаючи свою провину в економічній кризі на страйкуючих шахтарів. Парламентська опозиція вимагала перевести промисловий потенціал під юрисдикцію республіки, кардинальної структурної перебудови економіки, надання працюючим економічної свободи в питаннях привласнення майна, реалізації програми роздержавлення та приватизації, аграрної реформи тощо.

16 квітня пленарне засідання парламенту знову тривало під відлуння мітингів і страйків. Вимоги —економічні й політичні. Зокрема, відставка Президента, уряду та Верховної Ради УРСР, передача вищої влади Верховним Радам суверенних республік, реалізувати постанову Верховної Ради УРСР від 17 жовтня 1990 р. (програма голодуючих студентів), непідписання Союзного договору та прийняття нової Конституції. Виступаючи на вимогу депутатів із трибуни Верховної Ради, Голова Ради Міністрів УРСР Вітольд Фокін розкритикував дії союзного уряду при здійсненні реформ цін, які, за його словами, нагадували «хірургічну операцію без наркозу», і оприлюднив розроблені урядом заходи для поліпшення соціального захисту населення та індексації доходів. Голова Верховної Ради УРСР Л. Кравчук запропонував сісти за стіл переговорів із страйкарями.

Серед заходів, які пропонували народні обранці, —швидша приватизація та роздержавлення підприємств, сформувати коаліційний уряд народної довіри, прийняття пакета чітких і однозначних законів, які гарантували б справжній економічний суверенітет республіки. Депутат із Закарпаття Іван Герц взагалі запропонував оголосити мораторій на всі укази та постанови центру, які суперечать Конституції УРСР, вирішити питання президентства, обрати на сесії Верховної Ради Президентом України Л. Кравчука й надати йому надзвичайних повноважень на період виходу республіки з кризи. Зрештою депутати проголосували постанови, якими засудили будь-які заклики до страйків, зупинили дію окремих статей указу Президента СРСР «Про надзвичайні заходи із забезпечення матеріальними ресурсами підприємств, об'єднань і організацій» на території УРСР, як такі, що суперечать Конституції УРСР та її законам.

18 квітня Голова Ради Міністрів УРСР Вітольд Фокін, виступаючи у парламенті, запропонував реорганізувати Раду Міністрів у Кабінет Міністрів, який має «не командувати, а регулювати». За цією концепцією очолювати Кабінет Міністрів мав Прем'єр-міністр. В уряді також мало бути двоє віцепрем'єрів, вісім державних міністрів, 21 міністерство та 23 державні комітети. У своїх виступах депутати наголошували на потребі не просто змінити вивіски на будинку уряду, а насамперед вивести економіку з кризи, наситити споживчий, передусім продовольчий, ринок. Того самого дня Україна отримала свого першого Прем'єр-міністра. Конституційною більшістю голосів ним став тодішній чільник уряду Вітольд Фокін. У парламенті було підписано взаємоузгоджувальний протокол між страйкарями, урядом і парламентською комісією.

23 квітня Верховна Рада прийняла Закон «Про свободу совісті та релігійних організацій», а **24 квітня** опубліковано й набув чинності Закон УРСР «Про власність». Перша стаття цього закону гласила, що національне багатство України є власністю її народу.

25 квітня у парламенті було створено тимчасову комісію Верховної Ради з питання щодо націоналізації майна КПРС та ВЛКСМ на території України.

24 серпня 1991 р. Схвалення Акта про незалежність України на позачерговому засіданні Верховної Ради України.

1 травня вступив у дію Закон «Про банки і банківську діяльність», **6 травня** опубліковано Закон «Про підприємства в Українській РСР». **8 травня** вступив у дію Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні».

Хребет нової держави

14—22 травня парламент розглядав питання про Концепцію нової Конституції УРСР. Голова Верховної Ради УРСР та Конституційної комісії Леонід Кравчук у своїй доповіді наголосив, що в проект нового Основного Закону закладено такі передумови: 1) у центрі соціальної дійсності — людина; 2) народовладдя у формі представницької і безпосередньої демократії — єдиним джерелом державної влади є народ; 3) розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Конституційна комісія дійшла згоди, що Президент —глава виконавчої влади — має обиратися всенародно. Опозиція пропонувала, щоб Президента обирала Верховна Рада. Наступні принципові позиції концепції: законодавчий орган — Верховна Рада — постійно діючий орган, у якому всі народні депутати мають працювати на постійній основі. Верховна Рада складається з двох палат — Народної Палати, депутати якої обираються на багатопартійній основі строком на три або чотири роки, і Палата Представників (або Сенат) із рівного числа депутатів від областей, міст республіканського підпорядкування та Кримської автономії, котрі обираються строком на 6 років за багатомандатними виборчими округами. Пропонувався й альтернативний варіант — однопалатна Верховна Рада. Місцеві ради народних депутатів пропонувалося проголосити органами місцевої державної влади і перетворити на органи місцевого самоврядування.

Під час обговорення передусім ішлося про систему противаг, щоб не допустити безмежної влади Президента. Чимало запитань і зауважень стосувалося узгодження президентської форми правління з радянською владою, місцевим самоврядуванням, а також щодо механізму відкликання Президента. Народні обранці передусім дискутували, якою має бути форма правління в Україні — традиційно-радянська влада рад, президентське чи парламентське правління, а на місцях — місцеве самоврядування чи вертикальне представництво Президента.

Депутати з прокомуністичної більшості беззастережно виступали за збереження радянської форми влади з посиленням вертикальної підпорядкованості та відповідальності низових рад вищим. А опозиційна Народна Рада заперечувала: потрібна сильна виконавча влада на місцях, оскільки ради дискредитували себе бездіяльністю та підпорядкованістю партійним органам. У зв'язку з цим постало і питання про доцільність інституту президентства. Дискутували ідеї «сильного» глави держави (уособлення і вище керівництво виконавчої влади) та «слабкого» (обраного парламентом, а не народом і підзвітного депутатам). Лунали також пропозиції обирати Президента після прийняття Конституції, а до того часу певні владні повноваження — главі парламенту. Чимало суперечностей було й щодо варіантів назви держави: Республіка Україна, Україна, Українська Республіка, Українська Демократична Республіка, Українська Радянська Республіка тощо. Викликали суперечності та механізми відносин між законодавчою та виконавчою владами, структура парламенту — одно- чи двопалатного, визначення майбутнього суспільного устрою України, характер депутатського мандата — імперативного чи вільного. Позиції різних політичних таборів кардинально відрізнялися одна від одної.

21 травня парламент ухвалив зміни та доповнення до Конституції Української РСР у зв'язку з удосконаленням системи державного управління, згідно з яким уряд було перетворено на Кабінет Міністрів УРСР, котрий є найвищим органом державного управління в республіці. Парламент призначив новий склад уряду.

22 травня Олександр Ємець зачитав заяву Народної Ради, в якій пропонували розробити проекти Конституції більшістю та опозиції і винести їх на всенародне обговорення. За поіменного голосування більшість голосів набрала пропозиція вважати необхідним до обговорення Конституції провести референдум із приводу назви республіки, державної символіки, форми державності, управління, соціального вибору.

(Далі буде).

Фото Олександра КЛИМЕНКА, Укрінформу та ЦДКФФА імені Пшеничного.

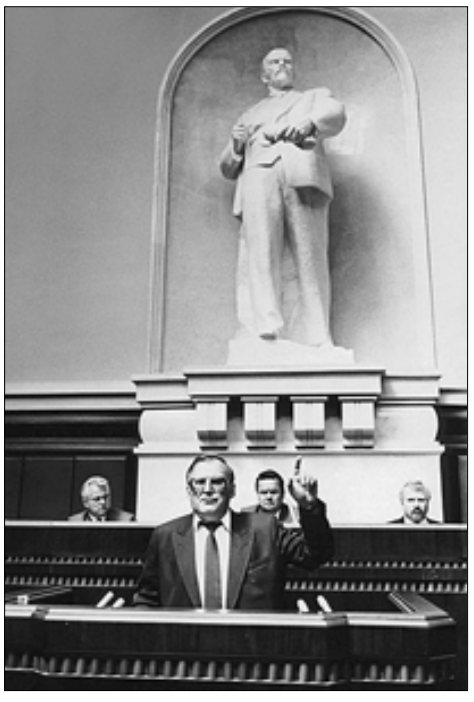

Серпень 1991 р. На трибуні Верховної Ради України — перший секретар ЦК КПУ Станіслав Гуренко.

24 серпня 1991 р. Мітинг біля Верховної Ради у день проголошення незалежності України.

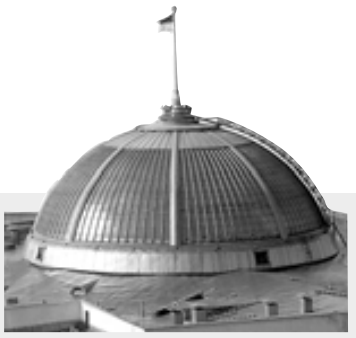

Віхи українського парламентаризму — у цифрах і фактах

2. «Так!» — державності

(Початок у № 131 за 19 липня)

■ АРХІТЕКТОРИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Низи не хочуть, верхи не можуть

18 червня Голова Верховної Ради УРСР Леонід Кравчук виступив на сесії Верховної Ради з інформацією про останнє засідання Підготовчого комітету з розробки Союзного договору, яке відбулося 17 червня у підмосковному селищі Новоогарьове. Л. Кравчук відстоював позицію, зумовлену результатами опитування населення України: новим утворенням має бути Союз суверенних держав, до складу якого Україна може ввійти лише на засадах Декларації про державний суверенітет України.

Запропонований Президентом СРСР Михайлом Горбачовим проект Союзного договору викликав в Україні нову хвилю народного обурення, мітингів і страйків: перед Верховною Радою виросло наметове містечко, залунали палкі промови. Під тиском вулиць Верховна Рада сказала Союзному договорові: поки що «ні!». У схваленій **27 червня** постанові Верховної Ради український парламент доручив постійним комісіям Верховної Ради до 1 вересня 1991 року розглянути договір й узгодити з Декларацією про державний суверенітет України та Законом «Про економічну самостійність УРСР», підготувати економічні розрахунки та правові висновки щодо входження України до союзу на умовах договору, а робочій групі з юристів, науковців та народних депутатів, створеній президією Верховної Ради, до 15 вересня розглянути всі зауваження та пропозиції. Над площею під Верховною Радою залунало: «Верховній Раді — слава!» і «Єдність!». Того самого дня парламент вніс зміни до Кодексу законів про працю УРСР, встановивши святковим 16 липня — День незалежності України. Водночас традиційні радянські свята 7 і 8 листопада —річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції —також залишалися червоними датами календаря.

24 серпня 1991 р. Позачергове засідання Верховної Ради України, на якому було проголошено Акт про незалежність України.

1991 р. Голова Постійної комісії Верховної Ради УРСР з питань АПК Анатолій Чепурний демонструє видання Декларації про державний суверенітет України.

19 червня Верховна Рада схвалила Концепцію нової Конституції України. У ній Україна проголошувалася суверенною державою і президентською республікою, закріплювався намір побудувати «засноване на праці суспільство соціальної справедливості», передбачалося існування Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у складі України, створення однопалатного постійно діючого на професійних засадах парламенту — Верховної Ради, імперативний мандат народних депутатів усіх рівнів, нова система виконавчої влади — Президент, віце-президент, Кабінет Міністрів і державна адміністрація, система місцевої державної влади та самоврядування через ради народних депутатів.

1 липня президія Верховної Ради УРСР оголосила відкритий конкурс із створення проектів Державного герба України та доручила постійним комісіям парламенту сформувати до 1 вересня конкурсну експертну групу з числа народних депутатів та фахівців.

4—5 липня у парламенті розгорілися дебати щодо внесення змін до Конституції УРСР у зв'язку із заснуванням посади Президента. На останньому засіданні III сесії Верховної Ради 5 липня було прийнято Закон «Про вибори Президента УРСР» та про призначення виборів першого Президента України прямим таємним всенародним голосуванням на 1 грудня, а також Закон «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції УРСР». Абсолютною більшістю депутати ствердили, що Президент є найвищою службовою особою української держави, головою виконавчої влади, котрий може бути обраний не більш як на два строки, та недоцільність введення посади віце-Президента. У разі порушення Президентом Конституції та законів УРСР Президент міг за висновком Конституційного Суду УРСР бути зміщений із посади Верховною Радою УРСР не менш як двома третинами від загальної кількості народних депутатів УРСР.

«Ні!» — імперії

Президент СРСР Михайло Горбачов запропонував дату підписання Україною Союзного договору — 10 жовтня. Однак уже ніщо не могло зупинити запеклу боротьбу за державний суверенітет України. **20 серпня** після невдалої спроби державного перевороту в Москві в ніч з 18 на 19 серпня, так званого путчу — коли було усунуто від виконання обов'язків Президента СРСР М. Горбачова й утворено Державний комітет із надзвичайного стану в СРСР, який очолив Геннадій Янаєв, — президія Верховної Ради УРСР ухвалила заяву, в якій визнала: до рішення сесії Верховної Ради УРСР постанови Державного комітету з надзвичайного стану СРСР не мають юридичної сили на території України, а підстав для запровадження надзвичайного стану в Україні не вбачається. **22 серпня** президія Верховної Ради УРСР вирішила скликати позачергову сесію українського парламенту 24 серпня 1991 року і винести на розгляд питання «про політичну ситуацію».

День, що увійшов до новітньої історії України та вітчизняного парламентаризму червоним рядком, — **24 серпня** 1991 року — розпочався під акомпанемент велелюдних мітингів по всій Україні та під стінами Верховної Ради, на яких народ України сказав своє рішуче «Ні!» поверненню до тоталітарного режиму і тверде «Так!» незалежній правовій та демократичній державі. Конституційною більшістю — 346 голосами —парламент ухвалив Акт незалежності України, яким проголошено незалежність України та створення самостійної української держави України, визнано, що територія України є неподільною та недоторканною і що віднині на її території мають чинність виключно Конституція та закони України. Над Верховною Радою було піднято національний жовто-блакитний прапор, який принесли люди.

Того самого дня Верховна Рада України прийняла постанови: про політичну обстановку на Україні та негайні дії Верховної Ради зі створення умов неповторення надалі військового перевороту, департизацію державних органів, установ і організацій (якою було припинено діяльність організацій політичних партій в усіх органах державної влади, установах та організаціях); про військові формування на Україні (якою всі військові формування, дисльоковані на території республіки, підпорядковувалися Верховній Раді України); утворення Міністерства оборони України, закон про надання додаткових повноважень Голові Верховної Ради України. Ним до обрання Президента України Голова Верховної Ради наділявся правом видавати в межах законодавства України обов'язкові для виконання на території республіки розпорядження; зупиняти постанови Кабінету Міністрів України та посадових осіб, дію рішень обласних, районних, міських, районних у місті рад народних депутатів у разі їх невідповідності Конституції та законам України до розгляду цих актів Верховною Радою. Також було прийнято звернення Верховної Ради України до Верховної Ради та Президента Росії.

25 серпня президія Верховної Ради України прийняла постанову про власність Компартії України та КПРС на території України та застосувала амністію з кримінальних справ, порушених в умовах гострого протистояння різних соціально-політичних сил при визначенні шляхів утворення української державності (за якою, зокрема, було звільнено з-під варти народного депутата України Степана Хмару). Президія також видала укази про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів, про тимчасове припинення діяльності Компартії України (нею все майно ЦК КПУ і КПРС — будинки, споруди, друкарні, транспортні засоби тощо — передавалися на баланс Верховної Ради), утворила Тимчасову комісію Верховної Ради для перевірки діяльності посадових осіб, органів влади, управління, об'єднань і організацій у зв'язку з державним переворотом 19—21 серпня 1991 р. Група народних депутатів України у складі понад 30 чоловік — більшість із яких були керівниками потужних промислових підприємств — оголосили у парламенті про припинення свого членства у лавах КПРС. Про свій вихід із Компартії заявили і Перший заступник Голови Верховної Ради Іван Плющ та головний редактор «Голосу України» Сергій Правденко.

28—29 серпня результатом кількагодинної зустрічі членів президії Верховної Ради України з делегацією російських депутатів стало рішення створити тимчасову депутатську комісію для вирішення політичних, економічних, військових і майнових питань. У результаті переговорів сторони погодилися, зокрема, на таке: 1) на перехідний період для підтри-

24 серпня 1991 р. Мітинг на підтримку незалежності України на площі коло парламенту.

Листопад 1991 р. Київ перед референдумом про незалежність.

мання систем життєзабезпечення населення та функціонування економіки доцільним є створення тимчасових міждержавних структур за участю заінтересованих держав — суб'єктів колишнього Союзу СРСР на представницьких паритетних засадах; 2) звернутися до держав колишнього СРСР із пропозицією негайно приступити до підготовки та підписання економічної угоди між ними; 3) здійснити реформу Збройних Сил СРСР і створити систему колективної безпеки.

30 серпня президія Верховної Ради України, розглянувши висновки Тимчасової комісії з перевірки діяльності на території України посадових осіб органів влади, управління, громадських об'єднань та організацій у зв'язку з державним переворотом 19—21 серпня 1991 р., видала укази «Про заборону діяльності Компартії України» та «Про передачу підприємств, установ та організацій союзного підпорядкування, розташованих на території України, у власність держави».

На порозі нових випробувань

3 вересня відкрилася четверта сесія Верховної Ради дванадцятого скликання, яка стала першою сесією парламенту незалежної України. Тисячі людей знову прийшли до стін парламенту з вимогою зробити все, щоб процес здобуття Україною реальної незалежності став незворотним. 4 вересня, як і було вирішено на сесії Верховної Ради України, було на декілька хвилин спущено червоно-синій прапор на будинку парламенту і невдовзі в небі замайоріли два прапори: червоно-синій і синьо-жовтий. Тисячі обурених людей на площі під стінами парламенту з криками «Ганьба!» кинулися на приступ будівлі Верховної Ради, вимагаючи залишити над куполом лише один, український, стяг. Дмитро Павличко з вікна другого поверху став вгамовувати людей і

1 грудня 1991 р. На виборчій дільниці: вибори першого президента незалежної України та Всеукраїнський референдум на підтримку незалежності.

разом із Левком Лук'яненком, Романом Лубківським і ще декількома депутатами пішли до кабінету Голови Верховної Ради Леоніда Кравчука. Там і було вирішено зняти прапор УРСР та вивісити над будинком парламенту жовто-блакитний прапор. Того самого дня Верховна Рада прийняла постанову про підняття над будинком парламенту синьо-жовтого прапора, як історичний символ миролюбної української держави в образі чистого неба і хлібного лану, і проведення всенародного референдуму про нову державну символіку, а також звернулася до народних депутатів СРСР від України із закликом утриматися від голосування на з'їзді, у Верховній Раді СРСР та в їх органах із питань, які порушують суверенні права народу України.

У перші дні роботи нової сесії відбулося певне переформатування політичних сил у Верховній Раді: Народна Рада значно побільшала за рахунок тих депутатів, які написали заяву про вихід із лав КПРС. Однак 90 депутатів-комуністів написали заяву про скасування постанови президії Верховної Ради України про заборону діяльності КПУ. Зрештою депутати вирішили так: оскільки чинна Конституція надає право президії контролювати дії законів і видавати укази, то всі її рішення є законними. А за проект постанови про скасування рішення президії Верховної Ради про заборону діяльності КПУ, внесений народним депутатом Федором Панасюком, проголосували «за» лише 54 депутати. До відкриття четвертої сесії Верховної Ради у сесійній залі було демонтовано скульптуру В. Леніна.

5 грудня 1991 р. Новообраний Президент України Леонід Кравчук складає присягу на вірність Україні.

10—12 вересня Верховна Рада ухвалила закони «Про правонаступництво України», за яким молода держава стала правонаступницею законів УРСР та Конституції УРСР до прийняття нового Основного Закону, «Про підприємства, установи та організації союзного підпорядкування, що розташовані на території України», які відтоді стали державною власністю України, «Про захист іноземних інвестицій на Україні», постанову про надання Голові Верховної Ради України Л. Кравчуку повноважень представляти інтереси України в усіх міжреспубліканських органах у перехідний період. 18 вересня президія Верховної Ради України постановила: до прийняття Конституції України дозволити у протокольних заходах використовувати синьо-жовтий прапор, а парламент прийняв закони «Про відповідальність за створення не передбачених законодавством військових або інших збройних формувань чи груп» та «Про створення служби національної безпеки України».

25 жовтня Верховна Рада ухвалила заяву про без'ядерний статус України та постанову про недоцільність участі України у створенні та діяльності будь-яких міжреспубліканських структурах, які призводять або можуть призвести до включення України як частини в іншу державу.

1 листопада Верховна Рада ухвалила Декларацію прав національностей України, якою українська держава гарантувала всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права та заборонила дискримінацію за національною ознакою.

6 листопада парламент висловив своє ставлення до Договору про економічне співтовариство, запропонований до підписання Росією: Україна парафує договір, а з часом парламент за умови гарантій інтересів республіки може його ратифікувати. 11 листопада у Москві за підсумками переговорів Голови Верховної Ради України Леоніда Кравчука та Президента Російської Федерації Бориса Єльцина відбулося підписання Комюніке та Угоди про принципи торгово-економічних відносин між Україною і РРФСР на 1992 рік. Однак 13 листопада фракція Народного руху у Верховній Раді розповсюдила заяву з приводу парафування міждержавної економічної угоди, стверджуючи, що ця угода стає реальною загрозою відродження української державності.

22 листопада президія Верховної Ради України схвалила заяву щодо Збройних Сил України, в якій було сказано: «Україна створює власні Збройні Сили шляхом реформування військових угрупувань, які зараз дислокуються на її території, виключно для гарантованого захисту від зовнішньої воєнної загрози, забезпечення недоторканності своїх державних кордонів і територіальної цілісності».

1 грудня відбулися Всеукраїнський референдум на підтримку незалежності України і вибори першого Президента України. На запитання: «Чи підтверджуєте ви Акт проголошення незалежності України» відповіли «так» 90,32 % громадян України. Не було жодного регіону, де б ця цифра була нижчою 50%. Першим усенародно обраним главою держави став Леонід Кравчук, набравши 61,59% голосів виборців.

5 грудня на урочистому засіданні Верховної Ради України Леонід Кравчук склав присягу Президента України. Головою Верховної Ради України обрано Івана Плюща. Парламент ухвалив звернення до парламентів і народів світу, в якому заявив, що після того, як народ України вільним волевиявленням підтвердив проголошення незалежності Україна вважає договір 1922 року про утворення Союзу РСР стосовно себе недійсним і недіючим. У зверненні також ішлося, що Україна будує демократичну, правову державу, готова приєднатися до європейських інституцій із прав людини та брати участь у європейських структурах, готова встановити з іншими державами дипломатичні відносини і будувати з ними двосторонні стосунки, визнає свої державні кордони непорушними і не має жодних територіальних претензій до жодної держави, а також не буде ядерною державою.

10 грудня Верховна Рада України 288 голосами поіменно ратифікувала Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав, підписану в Мінську 8 грудня керівниками України, Росії та Білорусі (від імені нашої держави її підписав Президент України Леонід Кравчук), проте із застереженнями. Вони, зокрема, передбачали: кожна із сторін бере під свій захист збереження та розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, які населяють її територію, та унікальних етнокультурних регіонів, що склалися; поважає територіальну цілісність і недоторканність кордонів одна одної; члени Співдружності, реформуючи розташовані на їхніх територіях угрупування збройних сил колишнього СРСР і створюючи на їх базі власні Збройні Сили, співробітничатимуть у забезпеченні міжнародного миру та безпеки і прагнутимуть до ліквідації всіх ядерних озброєнь; до повного знищення ядерної зброї на їх території, держави—члени Співдружності зберігатимуть і підтримуватимуть під об'єднаним командуванням спільний воєнно-стратегічний простір і єдиний контроль над ядерною зброєю; координаційні інститути створюються на паритетній основі та їх рекомендації прийматимуть консенсусом.

18 грудня опубліковано та набули чинності закони України «Про державний кордон України» і «Про прикордонні війська України», **25 грудня** — Закон «Про оборону України».

20 грудня Верховна Рада ухвалила заяву з приводу укладення Україною Угоди про співдружність незалежних держав. У ній, зокрема, стверджувалося, що Україна є і залишається незалежною державою — суб'єктом міжнародного права; Україна проти перетворення СНД на державне утворення зі своїми органами влади і управління та надання співдружності статусу суб'єкта міжнародного права; координаційні інститути в рамках СНД не можуть мати владний характер і їхні рішення є рекомендаційними; Україна здійснюватиме зовнішню політику самостійно; кордон між Україною та Росією і Білоруссю є недоторканним; Україна створюватиме власні Збройні Сили, прагнутиме набути статусу без'ядерної держави; перебування стратегічних збройних сил на території України є тимчасовим; Україна створюватиме власну відкриту економічну систему шляхом запровадження власної грошової одиниці, банківської системи.

10 грудня 1991 р. Черга на виступ у парламенті незалежної України першого скликання.

28 грудня на виконання постанови президії Верховної Ради України від 27 грудня «Про соціальний захист населення і внутрішнього ринку України» та указу Президента України «Про соціальний захист населення в умовах лібералізації цін» Кабінет Міністрів та Національний банк України запровадили в обіг з 10 січня 1992 р. нову грошову одиницю — купони багаторазового використання.

Юліана ШЕВЧУК.
Фото Олександра КЛИМЕНКА, Михайла САЧКА, із ЦДКФФА ім. Пшеничного, з архівів «Голосу України» та Укрінформу.
(Далі буде).